

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
БОЛГАРСЬКА АКАДЕМІЯ НАУК

Інститут української мови Національної академії наук України
Інститут мовознавства імені О. О. Потебні
Національної академії наук України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
Тернопільський національний педагогічний університет
імені Володимира Гнатюка

Інститут літератури Болгарської академії наук
Інститут болгарської мови імені професора Любомира Андрейчина
Болгарської академії наук
Шуменський університет імені Єпископа
Константина Преславського
Науковий центр православної культури і мистецтв
«Святий Архангел Михаїл» (Шумен)

*Присвячено 300-річчю від дня
народження Григорія Сковороди*

МАТЕРІАЛИ
II Міжнародної славистичної конференції,
присвяченої пам'яті
СВЯТИХ КИРИЛА І МЕФОДІЯ

Київ — Софія — Харків — Шумен
Харківське історико-філологічне товариство

18 травня 2022

Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. 375 с.

Рекомендувала до друку вчена рада Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(протокол № 5 від 24 червня 2022 року)

ISBN 978-966-1630-55-9

Свідectво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 3281 від 18.09.2008.

Редакційна колегія:

Маленко Олена, докт. філол. наук, проф.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Корнієнко Світлана, канд. філол. наук, доц., докторант; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Нестеренко Наталя, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Полозова Олена, канд. філол. наук, доц.; ХНПУ імені Г. С. Сковороди
Петришина Ольга, канд. філол. наук, доц.; ТНПУ імені Володимира Гнатюка

Рецензенти:

Нелюба Анатолій, докт. філол. наук, проф.; Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна
Горголюк Ніна, канд. філол. наук, доц., заступник директора з наукової роботи; Інститут української мови НАН України
Кравець Лариса, докт. філол. наук, проф.; Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

У «Матеріалах» уміщено доповіді українських, болгарських, польських, словацьких мовознавців, літературознавців, істориків, педагогів-методистів, магістрів, магістрантів, які взяли участь у II Міжнародній славістичній конференції, присвяченій пам'яті святих Кирила й Мефодія, що відбулася в Харкові 18 травня 2022 року. Питання наукового обговорення висвітлюють основні напрями сучасних досліджень у мовознавстві, літературознавстві, історії, дидактиці.

Для науковців, викладачів, здобувачів вищої освіти всіх рівнів, учителів.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, Україна, 61002

© Автори доповідей, 2022
© Дизайн Т.Лисиченко, 2022

Lytvynenko Olha / Литвиненко Ольга

ANGLICISMS IN UKRAINIAN COMMUNICATIVE SPACE 102

Мадей Єлизавета / Мадей Єлизавета

СПОСОБИ ПЕРЕДАЧІ КАЛАМБУРОВ, ВСТРЕЧАЮЩИХСЯ
В СЛОВАЦЬКИХ АНЕКДОТАХ, НА РУССКИЙ ЯЗЫК 106

Маленко Олена

РОЗВИТОК ТЕЗИ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА «МОВА — ЦЕ ДУХОВНА
ЕНЕРГІЯ НАРОДУ» В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРІВ ХАРКІВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ І ПОЛОВИНИ ХІХ СТ. 111

Петрова Озель Лілія

ВЛАСНІ НАЗВИ В РОМАНІ ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ
ПОСОЛ»: КУЛЬТУРНО-РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФУНКЦІЯ 118

Pirogowska Ewa / Піроговська Єва

NAZWY WŁASNE I ICH DERYWATY JAKO NARZĘDZIA
ARGUMENTACJI W POLSKIM WSPÓŁCZESNYM DISKURSIE
O TEMATYCE ŻYDOWSKIEJ 126

Плеханова-Пелері Марина

ХАРАКТЕРНІ РИСИ КАЛЧЕВСЬКОЇ ГОВІРКИ
ЧИЙШИЙСЬКОГО ДІАЛЕКТНОГО ТИПУ 131

Полозова Олена, Саламанюк Наталія

ПРОЯВИ ЯКІСНОЇ АСИМЕТРІЇ НА РІВНІ СКЛАДНОСУРЯДНИХ
ЗІСТАВНО-ПРОТИСТАВНИХ РЕЧЕНЬ 136

Сазонова Ярослава

ГРАМАТИЧНА МЕТАФОРА В ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ
(НА ПРИКЛАДІ ЗАЙМЕННИКА *ВОНО*) 141

Сінна Людмила

ПОЛІАСПЕКТНІСТЬ НАУКОВОГО ОМИСЛЕННЯ
ТЕРМІНА *НАРАТИВ* У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ 145

5. Санников В. З. Каламбур как семантический феномен. *Вопросы языкознания*. Выпуск 3. Москва, 1995. С. 35–62.
6. Чиж М. С., Данилова И. И. Особенности перевода каламбура. *Успехи современного языкознания*. Выпуск 5. Москва, 2012. С. 159–172.
7. Nida E., Taber C. *The Theory and Practice of Translation*. Leiden: Brill, 1982.

**Мадей Елизавета. ЗАСОБИ ВІДТВОРЕННЯ РОСІЙСЬКОЮ
МОВОЮ КАЛАМБУРІВ У СЛОВАЦЬКИХ АНЕКДОТАХ**

**Мадей Елизавета. СРЕДСТВА ЗА ВЪЗПРОИЗВЕЖДАНЕ НА
КАЛАМБУРИ НА РУСКИ В СЛОВАШКИТЕ ВИЦОВЕ**

**РОЗВИТОК ТЕЗИ В. ФОН ГУМБОЛЬДТА
«МОВА — ЦЕ ДУХОВНА ЕНЕРГІЯ НАРОДУ»
В ПРАЦЯХ ПРОФЕСОРІВ ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ХІХ СТ.
(ВИМІР СУЧАСНИХ ЕТНОЛІНГВІСТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЙ)**

Маленко Олена

*доктор філологічних наук, професор,
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди
malenalingva@gmail.com*

Європейська інтелектуальна рефлексія кінця XVIII — початку XIX ст. сприяла формуванню гуманістично орієнтованої філософії, ідеї якої розвинулися й закріпилися в тогочасному теоретико-практичному досвіді вивчення мови насамперед як мисленнєвої діяльності й духовної творчості людини та етноспільноти. Ідеологом такого отнологійного розуміння мови став Вільгельм фон Гумбольдт (1767 – 1835), через що його вважають засновником лінгвістики й такої її галузі, як філософія мови (праці «Über das Denken und Reden»; 1795 («Про мислення й мову»); «Zum Einfluss der Sprachenvielfalt auf Literatur und spirituelle Entwicklung»; 1821 («Про вплив мовного розмаїття на літературу та духовний розвиток»); «Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf

die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts»; 1830–1835 («Про різницю в структурі людських мов та їхній вплив на духовний розвиток людства»).

Досліджуючи мову як природний, іманентно властивий людині феномен, реалізований у її духовному й соціальному бутті, Гумбольдт вивів формулу, що стала прецедентною: «Мова — це дух народу», вклавши в поняття «дух» розуміння об'єднаної духовної енергії етносу (народу, нації), «у дивовижний спосіб закарбованої в певних звуках» [Гумбольдт, 1985, с. 349]. Мова, зазначав мислитель, завжди втілює в собі своєрідність цілої нації, тому в її надрах ми «повсякчас знаходимо сплав власне мовного характеру з тим, що сприйнято мовою від характеру нації» [Гумбольдт, 1985, с. 73]. Також учений наголошував на загальному визнанні того, що «різні мови є для націй органами їхнього оригінального мислення й сприймання», зазначаючи при цьому, що «вивчення залежності або незалежності нації від своєї мови й впливу, який нація може здійснювати на мову, або зворотного впливу мови на націю є відкритим полем діяльності» [Гумбольдт, 1984, с. 324–326].

Зосередження суспільної уваги в I половині XIX ст. на поняттях *нація* та *національне* (історія, героїка, культура, мова, фольклор, література) було спричинене насамперед подіями Великої французької революції та оприлюдненою декларацією прав людини і громадянина. Свого часу, С. Єфремов відзначив, що під впливом цієї події та цього документа, з одного боку, й американської війни за визволення та низки європейських війн початку XIX ст., з другого, «викристалізовується потроху саме розуміння нації. Перед народами встало питання про власну долю, про свою майбутність <...> саме як націй. Постають національні організації з визвольними завданнями, народжується сама теорія й обґрунтування національності у філософії Фіхте Старшого, відбувається серед поневолених до того часу націй потужний процес романтичного захоплення ідеєю народності й національного відродження» [Єфремов, 1995, с. 306]. Цей рух окреслив вектор розвитку європейської мовознавчої думки того часу, для якої органічними стали положення В. фон Гумбольдта про мову як засіб втілення духовної (у широкому розумінні — ментальної, культурної) своєрідності цілого народу, нації. Усвідомлення В. фон Гумбольдтом духовної сутності мови було спричинене ідеями

«феноменології духа» Георга Гегеля (1807), інтерпретацією його діалектики й учення про протилежності як основу сущого й буття загалом. Енергетичний потенціал мови має природне (онтологічне) походження, а сама мова є сукупною духовною енергією народу, що впливає на його культурні коди, з яких формується матриця національної культури. Звідси — зацікавлення національним лінгвокультурним досвідом, різножанровим фольклором, паремійним корпусом національних мов.

Відбувається активізація польових досліджень європейськими вченими мов корінних народностей і племен, що мешкають на американських, азійських, австралійських теренах. Формується порівняльно-історичне мовознавство, апологети якого, зокрема Ф. Бопп і Я. Грімм, порівнюючи мовні факти різних лінгвокультур, прагнули встановити історичні шляхи походження відповідних мов. Як світоглядна й лінгвістична проблема постає питання рідної мови, якою структурована свідомість людини, що, своєю чергою, окреслює суспільно важливу проблему здобуття початкової (шкільної) освіти рідною мовою. Загалом, гуманітарна наука починає впроваджувати нові філософські ідеї, що зазнали популярності не тільки в університетах Європи та Америки, але й на теренах України, зокрема в Харківському імператорському університеті з часу його заснування (1805).

Історія формування викладацької, а відтак й інтелектуальної еліти Університету пов'язана з діяльністю німецьких професорів, які були запрошені в Харків для викладання із самих початків існування закладу (загалом перші десятиліття в Університеті навчали переважно іноземці). Тож синхронний теоретико-практичний досвід європейської професури забезпечив Університету його органічне входження в спільний для тогочася світоглядно-науковий континуум. Особливого розвою в Університеті зазнають ідеї німецької лінгвістичної школи, трансльовані німецькими філософами, зокрема й Гумбольдтом, його сучасниками та послідовниками (Й. В. Гете й В. фон Гумбольдт були почесними докторами Харківського університету).

До плеяди харківських професорів-словесників, наукові праці яких постають теоретичними витоками східнослов'янського мовознавства, належали І. Рижський (перший ректор Університету), І. Орнатовський, І. Тимківський, Із. Срезневський, М. Костомаров,

А. Метлинський, а пізніше О. Потебня як засновник Харківської філологічної школи. До речі, проф. Л. Лисиченко вважає, що думки про мову як засіб відтворення дійсності в кожного конкретного народу відповідно до умов його проживання, світогляду, звичаїв, висловлені 1806 року І. Рижським у праці «Введение в курс словесности» [Рижский, 1806], хоча й не були оформлені цілісно, передують ідеям Гумбольдта, який сформулював і розгорнув їх у системній, науково обґрунтованій концепції [Лисиченко, 2015, с. 59]. І. Рижський, наголошуючи на відмінностях у сприйманні й мовному вираженні явищ довкілля різними народами, вочевидь, перший спрогнозував етнолінгвістичний напрям у мовознавстві, який виходить на когнітивні виміри мови як семіотичної системи й духовно-інтелектуальної діяльності.

Ідеї про мову як «створеного людьми способу висловлювати свої думки різними звукозмінами, прийнятними в кожного народу окремо, або певним ужитком слів, притаманним одному лише народові» [там само] закладені і в працях проф. І. Орнатовського [Орнатовский, 1810], який, і всі професори-словесники Харківського університету того часу, мав тісне спілкування з європейськими й зокрема німецькими мовознавцями і був обізнаний з новітніми тенденціями щодо розуміння мови та її вивчення в порівняльно-історичному ракурсі. Радикал історичного взорування на розвиток і функціонування мови наявний у думках проф. І. Тимківського щодо нерозривності історії народу та його мови, і саме в історичних анналах буття того чи того етносу (народу) міститься й історія його мови [Тимковский, 1811].

Дещо пізніше ці ідеї знайшли втілення в наукових концепціях Із. Срезневського, М. Костомарова, А. Метлинського. Так, Із. Срезневський розумів мову як органічний складник буття народу, як його невід'ємну ознаку, що поєднує світоглядні, ментальні, духовні рівні й суто діяльнісні, об'єктивовані історичними подіями, фактами, героями, культурою кожного народу. Еволюція свідомості (ментальності) й світогляду народу зумовлює еволюцію мови: «Змінюються народи, змінюються й мови їхні» [Срезневський, 1849]. У річищі цих постулатів Срезневський сприймав і розвиток української мови, одним із перших розглядаючи її як окрему східнослов'янську мову (язык украинский), історія якої розгортається на тлі українського історичного досві-

ду (випуски «Запорожской старины»). До речі, висловлені Гумбольдтом на початку XIX ст. положення про системний характер мови, закріпилися в твердженнях Срезневського щодо системного характеру історичних змін у мові. Тобто, на думку вченого, мова є системою, функціонування якої позначене діахронійно-синхронійними характеристиками, що забезпечують мові її цілісність у часовому континуумі [Глущенко, 1998]

Узагальнюючи теоретико-практичний досвід Із. Срезневського, Л. Лисиченко й Т. Лисиченко виокремлюють з-поміж цього доробку загальнотеоретичні питання в царині тогочасного мовознавства й з огляду на панівні лінгвістичні ідеї; питання порівняльно-історичного вивчення російської та української мов як близькоспоріднених східнослов'янських; а також популярне на той час осмислення мови в культурологічних вимірах (сучасний формат етнолінгвістики й лінгвокультурології) [Лисиченко, 2015]. Мовознавчі ідеї Із. Срезневського підтримав і розвинув його студент, згодом професор М. Костомаров, який так само стверджував, що мова українського народу нерозривно пов'язана з його історією й віддзеркалює психологію українського етносу [Костомаров, 1994].

Найпослідовніше й системніше концепції Гумбольдта щодо мови як духовної енергії народу, щодо взаємозв'язку мови й мислення розвинулися в працях О. Потебні, який розумів мову як домінантний чинник формування думки, свідомості, буттєвих орієнтирів як окремого індивіда, так й етносу загалом: мова є настільки ж творенням людини, наскільки народу (праця «Мысль и язык» [Потебня, 1993]). Для осмислення своїх душевних порухів, зовнішніх сприйнять «людина мусить об'єктивізувати їх у слові, і слово це узгодити з іншими словами» [Потебня, 1993, с. 156]. За Потебнею, мова виконує вагомую функцію при творенні духовного світу етносу на найдавніших етапах його становлення й розвитку, при вибудовуванні його світоглядних засад, сприяє інтеріоризації його життєво-буттєвих площин [Потебня, 1993]. Ці положення Потебні корелюють з думками Гумбольдта про співвіднесеність характеру мови з характером мислення й світосприймання (праця «Характер мови й характер народу»): «різні мови за своєю суттю, за своїм впливом на пізнання і на почуття є насправді різними світобаченнями» [Гумбольдт, 1985, с. 370]. Власне, у цих рефлексіях маємо предтечу лінгвістичної теорії картини світу — концептуальної

й мовної, які розглядаються як інструменти й водночас продукти кожної конкретної лінгвосвідомості. Сучасні науковці трактують картину світу як суму найзагальніших уявлень народу про світ, яка «завжди має національно-культурний відбиток і як національно самобутня сукупність знань про світ фіксується в специфічній організації фразеології, лексики, граматики рідної мови» [Кришко, 2015, с. 127].

Згенеровані В. фон Гумбольдтом майже два століття тому ідеї світоглядного розуміння феномену мови, знаходять розвиток у міркуваннях сучасних етнолінгвістів і лінгвокультурологів про те, що саме мова дає «чудовий ключ до розуміння тих обставин, у яких живе народ. Адже мова не просто опосередковує світосприймання, але й відповідним чином структурує й активно конструює специфічний етнокультурний, пракселогічний і психічний досвід своїх носіїв. Породжена мовою, через мову і з допомогою мови унікальна мовна картина етносу сама стає дієвим системоутворювальним і формотворчим чинником отих обставин, однією з інтегральних умов усієї життєдіяльності етносу. Вона <...> також «єднає» ментальність і повсякденну практичну діяльність — трудову, побутову, комунікативну тощо» [Кісь, 2002, с. 206]. Мовний код подекуди виступає домінантним у диференціюванні етносів: поняття етнічної стереотипізації пов'язане як із поняттями «нація», «національний характер», «національна свідомість», так і з поняттям «мова», яка однією із перших залучена до реєстру кодів етнічної культури [Миронова, 2003, с. 204].

Інтегруючи положення Гумбольдта й професорів Харківського університету XIX ст. в сучасний лінгвістичний дискурс, можна висновкувати, що саме в мові (загальнонародній, національній) міститься невичерпний ресурс вербальних артефактів — знаків, символів, образів, що є результатами пізнавальної й лінгвокомунікативної діяльності народу, і за допомогою яких зазнають інтерпретації й кодуються різні явища, традиції, звичаї, спосіб життя конкретного народу, створюється його ментальний портрет.

Література

1. Гумбольдт В. фон. О влиянии различного характера языков на литературу и духовное развитие. Москва, 1984.
2. Гумбольдт В. фон. Язык и философия культуры. Москва, 1985.

3. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. XIX ст. – 20-і рр. XX ст.) / відп. ред. О. Б. Ткаченко; НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. Київ : Рідна мова ; Донецьк : КІТІС, 1998. 221 с.
4. Єфремов С. О. Історія українського письменства. Київ : Femina, 1995.
5. Кісь Р. Мова, думка і культурна реальність. Львів : Літопис, 2002.
6. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія. Київ : Либідь, 1994.
7. Кришко А. Ю., Бріт Н. М. Вплив ідей Вільгельма фон Гумбольдта (1767–1835) на мовну освіту в Україні XIX – початку XX століття : [монографія] Умань : ФПО Жовтий О. О., 2015. 179 с.
8. Лисиченко Л. А., Лисиченко Т. Ю. Харківська філологічна школа. Лінгвістичні традиції. Харків: Видавництво «НТМТ», 2015.
9. Лисиченко Т. Микола Костомаров й історико-філологічні традиції Харківського університету. *Український світ у наукових парадигмах : Зб. наук. праць ХНПУ імені Г.С. Сковороди*. Харків : ХІФТ, 2017. Випуск 4. С. 53–58.
10. Маленко О., Борисов В. Українське мовознавство як науковий дискурс: історія, теорія, практика [навчальний посібник]. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2021. С. 10–17.
11. Метлинский А. Заметки относительно южнорусского языка. *Думки і пісні та ще де що Амвросія Могили*. Харьков, 1939.
12. Миронова Г. До питання «якого ми роду-племіні?» (національна психологія, етнічна пам'ять, мова, культура). *Ukraina medzy jezykiem a kultura*. Krakow, 2003. S. 199–205.
13. Орнатовский И. Новейшее начертание правил российской грамматики, на началах всеобще основанных. Харьков, 1810.
14. Потебня А. А. Мысль и язык. Київ : СИНТО, 1993.
15. Рижский И. С. Введение в курс словесности. Харьков, 1806.
16. Срезневский И. И. Мысли об истории русского языка / Читано на акте імператорского Санкт-Петербургского университета 8 февраля 1847 г. Москва, 1959.

17. Тимковский И. Ф. Опытный способ к философскому познанию русского языка. Харьков, 1811.

Маленко Олена. РАЗВИТИЕТО НА ТЕЗАТА НА В. ФОН ГУМ-БОЛДТ «ЕЗИКЪТ Е ДУХОВНАТА ЕНЕРГИЯ НА НАРОДА» В ТРУДОВЕТЕ НА ПРОФЕСОРИТЕ ОТ ХАРКОВСКИЯ УНИВЕРСИТЕТ ПРЕЗ ПЪРВАТА ПОЛОВИНА НА XIX В. (ИЗМЕРЕНИЕ НА СЪВРЕМЕННИ ЕТНОЛИГВИСТИЧНИ КОНЦЕПЦИИ)

**ВЛАСНІ НАЗВИ В РОМАНІ
ВОЛОДИМИРА МАЛИКА «ТАЄМНИЙ ПОСОЛ»:
КУЛЬТУРНО-РЕПРЕЗЕНТАТИВНА ФУНКЦІЯ**

Петрова Озель Лілія

кандидат філологічних наук, доцент,

*Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
liliantukr@ukr.net*

Власні назви належать до багатоаспектних і різнопланових мовних одиниць, за визначенням М. Торчинського, «мовних універсалій» [Торчинський, 2008, с. 3], специфічність функційних представлень яких особливо яскраво виявляється в літературно-художньому та фольклорному дискурсах. Характеристикам багатоманітних проявів онімів у різних мовних стилях присвячено чимало розвідок провідних як вітчизняних, так і зарубіжних ономастів, представників різних шкіл і напрямів, серед яких В. Лучик, С. Вербич, В. Горпинич, В. Підвойний, К. Тищенко, Т. Янко, І. Муромцев, К. Цілуйко, Л. Белей, М. Худаш, І. Фаріон, М. Торчинський, Н. Торчинська, Г. Лукаш, В. Удовенко.

Актуальність цього дослідження пов'язана з потребою узагальнення теоретичних напрацювань щодо провідних функцій власних назв, особливостей їх реалізації в літературно-художніх текстах, зокрема історичних романах, а також необхідністю опису й докладного аналізу однієї з найбільш специфічних функцій літературно-художніх власних назв — *культурно-репрезентативної*.